

8. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Надійшла до редколегії 05.01.11

УДК 165.745

Р. І. Данканіч

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЇ В МЕТАФІЗИЧНИХ ПОГЛЯДАХ НІЦШЕ

Проаналізовано співвідношення філософії та християнства в метафізиці Ніцше, як базову основу його світоглядної концепції.

Ключові слова: філософія, релігія.

Проанализировано соотношение философии и христианства в метафизике Ницше, как базовая основа его мировоззренческой концепции.

Ключевые слова: философия, религия.

In the article analysed correlation of philosophy and christianity in a metaphysics of Nietzsche, as base basis of his world view conception.

Keywords: philosophy, religion.

Проблема співвідношення філософії та християнства має велику історію. Починаючи з античності, ми говоримо про поступову зміну світогляду від міфа до Логосу. Поняття «Логос» (з грецької – «слово») в V ст. до н. е. вводить Геракліт Ефеський. Починається ера філософського типу мислення. Однак I ст. н. е. появою християнства ознаменувало новий тип мислення. Невипадково, однією з характерних особливостей філософії епохи середньовіччя є паралельне існування двох типів мислення — античного і християнського. Зокрема початок Євангелія від Івана стає приводом до поєднання античної філософії і християнства: «Спочатку був Логос, Логос був у Бога і, Логос був Бог... І Слово сталося плоттю, і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми бачили славу Його, славу як Однородженого від Отця» [1, с.1180]. Відомий богослов Е. Жільсон стверджував, що... «тот факт, что христианская религия со времен четвертого Евангелия усвоила столь важное философское понятие, сам по себе не является решающим событием. Но тем самым – и это гораздо важнее – само христианское Откровение не только сделало правомерным предшествующий характер всех теологических и философских умозрений, но навязало именно такое их усвоение. Вот почему теологические и философские спекуляции неизбежно свелись к этой проблеме. Утверждать, что под именем Логоса Христос – Бог, что все было создано Им и в Нем, что Он есть жизнь и свет человеков, – это помимо теологии Слова значило с самого начала обратиться к метафизике божественных идей и ноззе озарения» [2, с.10]. З цього моменту можна говорити про народження християнської філософії. Кінцем християнської філософії прийнято вважати, філософію Фоми Аквінського, який теологічну проблематику намагався виразити через філософське знання, доказуючи, що Святе Письмо – це найдосконаліша філософська система, яка тільки можлива. Однак такий спосіб філософствування неодмінно призвів до розмежування знання і віри. З цього моменту розпочинається історія очищення філософії від релігії і релігії від філософії, філософські концепції Нового часу тому великий приклад.

Фр. Ніцше – це той мислитель, який знову поєднує філософію і релігію. Причому особливістю співвідношення філософії та релігії в творчості Ніцше є

те, що він в собі співвідносить дві форми суспільної свідомості несвідомо, таким чином виражаючи доцільність такого співвідношення, його об'єктивний характер. Ніцше поставив питання співвідношення філософії і релігії так, що воно вирішується до цього часу і залишається актуальним і першочерговим.

Сказати, що таке поєднання християнства і філософії стало новиною для XIX ст., звичайно, неможливо, бо в цьому випадку – це було б хибним твердженням. Дана проблема стояла у центрі уваги засновника деїстичного теїзму – Ж. Марітена, релігійного філософа Е. Жільсона, філософа-персоналіста Е. Мунье, богослова В. Зеньківського. Однак малодослідженою залишається проблема співвідношення філософії і християнства саме в творчому надбанні Фрідріха Ніцше. Тому мета даної статті – дослідити проблему співвідношення філософії та християнства як першооснову формування феномена Ніцше. Для досягнення даної мети ставляться такі завдання: дослідити точки зору Етьєна Жільсона, Жака Марітена, Василя Зеньківського по співвідношенню християнства і філософії; виявити ступінь досліджуваності поняття «християнська філософія»; визначити основні аспекти християнської доктрини та порівняти християнське вчення з його інтерпретацією в творчості Ніцше. Особливість ніцшеанського тлумачення власних поглядів полягає в тому, що автор, критикуючи християнське вчення, не приводить його достеменно, а обмежується лише репліками, сарказмом, скептичними зауваженнями, ніби не має необхідності додатково усім пояснювати, що ж стверджує Святе Письмо. Можливо, в XIX ст. така полеміка могла бути виправданою, оскільки християнство займало чіткі позиції. Однак сучасний світ досить атеїстичний і в собі зберігає тільки зовнішні прояви християнства: по суті, не знаючи змісту його віровчення. Тому здається важливим звернутися до основ християнського вчення без католицької, православної та протестантської надбудови. Фр. Ніцше агресивно стверджує, що християнське віровчення не є істинним: «Християнська церковь не пощадила нічого и испортила все, каждую ценность она обесценила, каждую истину обратила в ложь, всякую прямоту – в душевную низость» [6, с. 92]. Етьєн Жільсон у роботі «Філософія в Середніх Віках» стверджує, що християнська релігія вступила в контакт з філософією в II столітті нашої ери? тоді, серед новонавернених є християнство з'явилися представники грецької культури. На його думку, християнство стало прийнятним для світу тому, що зверталось до людини, щоб утішити її у стражданнях, вказуючи їй на їх причину і пропонуючи засіб зцілення. Жільсон стверджує, що християнство – це і є вчення про спасіння, саме тому воно має статус релігії, а філософія, на його думку, є знання, направлені до розуму, з метою роз'яснення того, що собою являють речі. Релігія, на думку Жільсона, звертаючись до людини, говорить їй про її долю: якщо це антична релігія, то вона пропонує, щоб людина покорилася долі, якщо це християнська релігія, то вона пропонує людині створити самій свою долю. Далі цікавим є твердження Жільсона про походження філософії. Так, грецькі філософські вчення склалися під впливом грецької релігії і є філософією необхідності, а ті філософські вчення, які знаходилися під впливом християнства, стали філософією свободи. Таким чином, на думку Жільсона, переломним періодом у філософському світогляді європейського суспільства стало XIII ст., коли філософський світ розділився на два табори: грецьку філософію необхідності і метафізику божественної свободи. Якщо розглядати філософські погляди Ніцше з точки зору даного тлумачення Жільсона, то філософія Ніцше є спадкоємницею античної філософії необхідності. Однак доцільним було б сказати про те, що багатовіковий синтез християнського вчення і філософії втрачає свою цінність тоді, коли забуває про сутність християнського вчення, його витоки та першоджерела.

Про це також наголошує французький філософ і теолог Жак Марітен, вирізняючи, однак, такі поняття, як християнський екзистенціалізм і апокрифічний екзистенціалізм: «Есть два принципиально различных понимания слова «экзистенциализм». В одном случае утверждается примат существования, но как предполагающего и сохраняющего сущности или природы, как знаменующего собой высшую победу интеллекта и интеллигибельное. Это то, что я рассматри-

ваю як подлинний екзистенціалізм! В другому випадку утверджується примат існування, а не як руйнівного або усуваючого сутності або природи, як демонструючого вище поразку інтелекту і інтелектуальності. Це те, що я розглядаю як апокрифічний екзистенціалізм – той самий сучасний екзистенціалізм, який уже взагалі «нічого не означає» [4, с. 8]. Марітен також визначає ці два терміни як християнський екзистенціалізм – йому відповідає достовірний екзистенціалізм та атеїстичний екзистенціалізм, якому відповідає апокрифічний екзистенціалізм. Представником атеїстичного екзистенціалізму Марітен вважає автора «Буття і ніщо» [4, с. 10]. Він вважає, що екзистенціалізм не піднявся вище Ніцше: «В екзистенціалізмі немає нічого навіть від величчя Ніцше. Це чудовий відмова від всього великого, можливо, то найбільш оригінальне і цінне, що він приносить нашій епоху» [4, с. 11]. Адаже атеїстичні екзистенціалісти, на думку Марітена, вигнали розум і вносять формальний зміст моралі в одну лише свободу: «Лишаючи її зв'язати з розумом, вони вичерпують її саму» [4, с. 41]. Таким чином, якщо сутність християнського вчення, під час синтезу чи діалогу з іншими вченнями, втрачається, то, як стверджує Жільсон, світ опиняється в постійному джерелі оман [2, с. 9]. Така ситуація з необхідністю призведе не тільки до псевдохристиянської релігії, але і до псевдофілософії, яка заснована на псевдохристиянстві. Жільсон говорить: «Значить, настала вирішальна мить: елінізм і християнство вступили в контакт. Котре з двох цих початків поглине друге?» [2, с. 10].

В попередньому викладенні було представлено кілька аспектів, як християнство потрапило в філософію. Далі Етьєн Жільсон, зокрема, надає характеристику факторам, які призвели до появи філософії в історії християнства. За його словами, це відбулося «когда некоторые христиане заняли в отношении нее определенную позицию: стали либо клеймить ее, либо пытаться включить в новую религию, либо использовать в целях христианской апологетики. С этого момента термин «философия» приобретает значение «языческая мудрость», которое он сохранил на протяжении столетий» [2, с. 13].

В. Зеньківський, який родом із Хмельницького, написав твір «Християнська філософія», у якому приводить полеміку щодо можливості чи неможливості такого поняття, як «християнська філософія». Він прийшов до усвідомлення того, що основою його філософських поглядів стане побудова метафізики людини, яка полягала в такому: якщо людина залежить від природи, соціального середовища, то тим не менше людина воліє до свободи. Акти свободи знаходяться в метафізичній глибині людини, отримуючи свою творчу силу лише при поєднанні з благодатною допомогою «з вищого», що є беззаперечною умовою отримання цієї свободи, в іншому випадку людина потрапляє лише під владу зла. Зеньківський вважає, що тільки з допомогою богословського поняття «первородного гріха» можна зрозуміти одночасно наявність свободи в людині і обмеженість її. Без поняття «первородного гріха» неможливо зрозуміти роздвоєння пізнавальної сили в людині – розуму і серця [3, с. 6]. Ця особливість стала категоричною розбіжністю в поглядах ніцшеанської та релігійної філософії на проблему людини, адже будь-яка полеміка з точки зору біблійної антропології опирається виключно на один з основних постулатів християнського віросповідання – гріхопадіння, через яке будується вся логіка та послідовність вирішення проблеми людини. Адаже у Святому Письмі людська несвобода та трагедія власного існування, дисгармонія душі і тіла є наслідком гріхопадіння – так як на початку людина створена Богом поза межами часу та простору. Таким чином, божественна сутність людини – це її метафізичність, тобто безмежність. Однак Ніцше, відкидаючи концепцію гріхопадіння, намагається представити людину також в її метафізичній сутності, яку він представив в образі надлюдини. Таким чином, знову підтверджується факт, що робить позицію Ніцше оригінальною. А саме: що Ніцше поставив своїм завданням виразити метафізичну сутність людини, відкидаючи релігію, тобто, через філософію, цим самим Ніцше знову поставив питання про співвідношення філософії і релігії. Досвід Ніцше в пошуках філософського рішення проблеми людини, тобто знаходження філософсь-

кого каменя, досить важливий, оскільки людина, яка не має іншого шляху, крім християнського, глибоко в підсвідомості має сумнів: яка імовірність, що іншого шляху немає. Ніцше, представляючи імовірний шлях, дає можливість кожному, хто має сумнів, пройти його, хоча б і віртуально.

Ще одна особливість ніцшеанського мислення полягає у тім, що філософ представляє на публічне обговорення своє власне суб'єктивне переживання з приводу його відносин з Богом, і, незважаючи на те, що його думка має негативний характер, Ніцше перемагає, бо говорить відверто. В даному випадку, критикуючи християнство, Ніцше користується християнськими принципами: біблійне поняття істини та підсвідоме істинне висловлювання Ніцше співпадають [8, с. 7]. Істина тут розуміється як здатність передавати духовний стан ества людини достеменно, в її абсолютній довершеності. З біблійної точки зору, Ніцше говорить правду, тобто вся сукупність внутрішньої енергетики подає один імпульс, який виражається мовою суб'єкта недвозначно.

Ж. Марітен дуже тонко підмітив різницю між атеїстичними екзистенціалістами та християнським екзистенціалізмом К'еркегора. Він назвав перших задоволеними варварами, а К'еркегора показав, як мислителя, що з болем і печаллю констатує факти недосконалості християнства, розуміючи його цінність [4, с. 40]. Це повною мірою стосується і Ніцше. Він відрізняється від так званих його послідовників тим, що з глибокою скорботою сповіщає про проблеми християнства. І ця різниця назавжди розділить Ніцше і сучасних атеїстичних мислителів. Посилаючись на власне світовідчуття, Ніцше не зміг простити людей, які, називаючи себе християнами, не виконують принципів своєї віри у повсякденному житті: «Где последние остатки приличия, уважения к самим себе, если наши государственные мужи – люди откровенные, антихристиане во всем, во всех своих делах – называют себя христианами и идут ко причастию?.. каким же чудовищно лживым уродом должен быть современный человек, чтобы не смотря на все это, не стыдиться называть себя христианином!» [6, с. 56]. Дане твердження Ніцше показує ступінь його власної трагедії, глибокої духовної кризи. З точки зору біблійної антропології Ніцше, який нелицемірно виражав своє безкінечне обурення всілякою неправдою, невідповідністю між ідеалами і їх втіленням, в ту мить стояв за крок до покаяння. Святе Письмо в собі містить одне з основних вчень – це вчення про спасіння. Головною складовою такого спасіння є покаяння, яке, в свою чергу, має чотири ступені: перше – усвідомлення своєї гріховності, друге – прийняття добровільного рішення, щодо кардинальної зміни власного життя, тобто відмежування від гріха та повної готовності до покори Богові, третє – сам акт каяття перед Богом, підтверджений власними словами, четверте – підтвердження каяття перед Богом плодами каяття перед людьми [1, с. 1069]. Біблія стверджує, що за мить до покаяння людина приходить зневірена, розчарована у всьому, що її оточує. Таким чином, Ніцше, який переживав розчарування в оточуючому світі, потенційно, з точки зору Святого Письма, міг стати християнином, однак не пройшов чотирьох щаблів каяття, таким чином, не ввійшов у покору Богові.

Відомий неотоміст Ж. Морітен, досліджуючи проблему особистості, дає характеристику такому висловлюванню апостолів перед синадріоном, який заборонив їм проповідувати іменем Ісуса: «Бога повинно слухатися більш, як людей!» [1, с. 1218], говорячи, що: «они утверждали одновременно свободу Слова Божия и трансцендентность человеческой личности, призванной и искупленной Богом и через благодать возвысившейся до причастности божественному делу; но вместе с тем они неявно утверждали превосходство человеческой личности в порядке природы – в качестве духовной целостности, созданной для служения абсолютному» [5, с. 89]. Але Ніцше не робить цей останній крок, натомість він вибирає інший шлях – шлях супротиву Богу. На думку Ніцше, проблема невиконання заповідей Божих знаходиться не в людях, а в самому Богові. Однак Святе Письмо також констатує факт наявності даної проблеми, коли людина називає себе не тим ким є насправді: «Отож, ти, що іншого навчашь, себе самого не вчиш! Проповідуєш не красти, а сам крадеш! Наказуючи не чи-

нити перелюб, чиниш перелюб! Гидуючи ідолами, чиниш святокрадство!» [1, с. 1254]. Таких людей Святе Письмо називає лицемірами: «Господь же промовив до нього: «Тепер ви, фарисеї, он чистите зовнішність кухля та миски, а ваше нутро повне здиства та кривди!» [1, с. 1157]. Ніцше стверджує, що християнська віра нічого позитивного не може дати людині — це твердження, засноване на його чуттєвому досвіді, тобто, Ніцше не відчув нічого позитивного для свого життя від того, що був у християнстві. Святе Письмо натомість стверджує, що не кожна людина, яка говорить: «Господи, Господи!» належить до Христа [1, с. 1074]. Ніцше вважає людину брудною, позбавленою внутрішнього стимулу до життя, яким, на його думку, є воля до влади. Святе Письмо вважає людину грішною, але не від природи, а в результаті супротиву людини Богові, тобто через гріхопадіння.

Ніцше знімає питання про творіння людини, пропонуючи звільнення від бруду шляхом зречення Бога, тобто звільнення від рабства перед Богом [7, с. 592]. Святе Письмо визначає шлях людини до звільнення від гріха через каяття, визнання своєї провини перед Богом через віру в Викупителя її гріхів [1, с. 1110]. Таким чином, проблема людини у Ніцше — це проблема залежності людини від християнського Бога та християнських цінностей. Проблема людини в Святому Письмі — в розриві зв'язку з Богом через гріх. Чому, власне, можна вважати досить глибокою та філософською проблему тлумачення світу та його походження, яке знаходиться у Святому Письмі. У зв'язку з тим, що Ніцше досягнув неймовірного визнання у світі, можливе твердження, що фундаментом для своєї філософської концепції надлюдини стало християнство, зокрема, біблійне вчення про людину. Проводячи аналіз біблійного тлумачення світу та місця людини в цьому світі інколи з'являється думка, що Ніцше не був оригінальним в теорії надлюдини, тому досить важливим є концептуальне дослідження таких сутнісних питань, як: проблема людини, причини трагізму людського існування, сенсу життя та інших через призму Святого Письма. Жак Морітен, у свою чергу, вважає, що Бог, який створив всесвіт, створив буття людини та наповнив його гармонією та досконалістю. Про це говорить не тільки Фома Аквінський, але саме Святе Письмо, яке стверджує, що людина створена досконало для досконалого життя [1, с. 10]. Повнота життя та існування досягається за рахунок найважливішої складової, якою є любов. Любов, на думку Морітена, є ознака та причина існування. Людина створена, щоб любити і існує до тих пір, доки любить. Морітен вважає, що любов направлена не на можливості і не на чисті сутності. Вона направлена на вже існуюче, адже люблять не можливе, а те, що існує або призначене до існування: «И в конечном счете именно потому, что Бог есть самостоятельный акт Существования в стихии всех совершенств, любовь к лучшему, нежели любое благо, есть то, в чем человек достигает совершенства своего бытия. Это совершенство не состоит в соединении с сущностью благодаря высшей точности копирования идеала. Оно состоит в том, чтобы любить, невзирая на все непредвиденное и опасное, темное, трудное, безрассудное в любви, оно состоит в полноте и тонкости диалога и единения личности с личностью, вплоть до преобразования, которое делает человека богом через сопричастность: «две природы в едином духе и любви, в едином духовном сверхсуществовании любви» [4, с. 34]. Таким чином, у Богові головною складовою є любов, бо Бог — сам є любов, а святий апостол Павло стверджував, що любов є сукупність досконалості [1, с. 1310]. Ніцше категорично протестує проти поняття любові. Він вводить термін «любов до дальнього», замість «любов до ближнього» Христа. Практично Ніцше не досліджує імовірність досконалого існування людини в досконалій любові, відкидаючи поняття любові, оскільки розуміє його не як сукупність досконалості, а як причину духовної стагнації людства. Ніцше вважає, що буття людини — це воля до влади, але як бути з людьми, які не мають такої волі. Святе Письмо показує, що буття людини полягає у взаємній любові спочатку Бога до людини, а потім людини до Бога, коли людина відповідає взаємністю Богу Богу. У першому етапі існування людини відбувається виключно за рахунок Бога Творця і воно тимчасове. В другому випа-

дку, коли людина відповідає Богові на його любов, вона отримує вічне існування, бо любов досягає свого апогею: Бог любить своє творіння, людина любить свого Творця. З іншого боку, можливе розумне визнання буття Бога. Однак Морітен стверджує: «Одно дело – знать Бога как трансцендентное высшее Я и совсем другое — самому со всеми своими познаниями, со своим существованием, со своей плотью и кровью вступить в живую связь, в которой сотворенная субъективность сталкивается лицом к лицу с трансцендентной субъективностью и, трепеща и любя, ищет в ней спасения» [4, с. 47].

Таким чином, дослідження питання співвідношення філософії та християнства відкривають глибокі першоджерела формування антихристиянської та антифілософської позиції Ніцше. Проблема полягає в тому, що Ніцше на підсвідомому рівні, відкидаючи християнство і філософію, відкидає їх псевдодвійників. Адаже питання про співвідношення філософії та християнства показало наявність проблеми, що існує як у християнстві, так і у філософії. Ця проблема полягає в тому, що на історичному етапі свого розвитку в християнство потрапила філософія, а у філософію – християнська концепція світоспоглядання. Синтез двох форм суспільної свідомості, на жаль, не відбувся в тій мірі, яку потребує рівень теоретичного мислення. Тому Ніцше своєю критикою зумовлює повернення до проблеми співвідношення філософії і християнства. Сам же Ніцше ототожнює їх, критикуючи філософію за підпорядкованість християнським моральним цінностям. Дана проблема досить актуальна і потребує подальшого поглибленого аналізу в дисертаційному дослідженні.

Бібліографічні посилання

1. **Біблія**, або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – К., 2004. – 1375 с.
2. **Жильсон Э.** Философия в средние века / Э. Жильсон. – М., 2010. – 678 с.
3. **Зеньковский В.** Христианская философия / В. Зеньковский. – М., 2010. – 1072 с.
4. **Маритен Ж.** Величие и нищета метафизики. – М., 2004. – 608 с.
5. **Маритен Ж.** От Бергсона к Фоме Аквинскому: очерки метафизики и этики / Ж. Маритен. – М., 2006. – 216 с.
6. **Ницше Ф.** Антихристианин / Ф. Ницше // Сумерки богов. – М., 1990. – С. 17–93.
7. **Ницше Ф.** Веселая наука / Ф. Ницше. – М., 1990. – Т. 1. – С. 491–719.
8. **Шелер М.** Ресентимент в структуре моралей / М. Шелер. – СПб., 1999. – 231 с.
9. **Ясперс К.** Ницше и Христианство / К. Ясперс. – М., 1994. – 114 с.

Надійшла до редколегії 25.01.11

УДК 141.8

Р. А. Евтушенко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОБРАЗОВАНИЕ, ЛИЧНОСТЬ, КУЛЬТУРА: ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

Представлено історичний погляд на цінність освіти у житті особистості та бутті культури у різні культурно-історичні епохи.

Ключові слова: освіта, особистість, культура, університет, влада, комунікація, соціум.

Представлен исторический взгляд на ценность образования в жизни личности и бытия культуры в различные культурно-исторические эпохи.

Ключевые слова: образование, личность, культура, университет, власть, коммуникация, социум.

© Евтушенко Р. А., 2011